

Mirosław Jankowiak

Slovanský ústav Akademie věd České republiky /

Institute of Slavonic Studies of the CAS, Czech Republic

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6212-1463>

e-mail: jankowiak@slu.cas.cz

Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część II: pogranicze białorusko-łotewskie

The limits of the range of Belarusian dialects in the research of linguists.

Part II: The Belarusian-Latvian borderland

*Межы функцыянавання беларускіх гаворак у святле даследаванняў
лінгвістаў. Частка II: беларуска-латвійскае памежжа*

ABSTRACT: The article discusses the range of occurrence of Belarusian sub-dialects in the Belarusian-Latvian borderland in the light of linguistic research. Selected publications covering the period from the mid-nineteenth century, texts of the beginning of twentieth century, post-war times of the USSR and contemporary were analysed. The focus was on publications by Belarusian, Latvian and Polish authors. The approach to the issue of the linguistic borderland changed chronologically, depending on the adopted research methods and understanding of the terms “transitional / mixed dialect”, the development of linguistic geography, the progressing process of Russification and political / ideological factors. In case of Belarusian dialects in Latvia we have two levels of analyses – its needed to describe Belarusian-Latvian border and Belarusian-Russian in Latvia. The issue of the range limits of Belarusian dialects on the Belarusian-Latvian-Russian border has not been the subject of detailed analysis so far. Another new element is the critical approach to earlier studies on this issue, which were often conducted under political and ideological influence.

KEYWORDS: dialectology, Belarusian dialects, Russian dialect, Baltic dialects, Polish dialects, linguistic borderland.

Wprowadzenie

Prezentowany artykuł jest drugą publikacją autora z planowanego cyklu o językowych pograniczach Białorusi. Kwestia zasięgu gwar białoruskich,

tak w przeszłości, jak i współcześnie była poruszana przez wielu badaczy reprezentujących różne ośrodki naukowe¹. Zainteresowanie tym tematem wśród nie tylko lingwistów, ale także białoruskiej elity pokazuje², że temat jest aktualny i ciągle budzi kontrowersje oraz potrzebę umiejscowienia języka białoruskiego wśród sąsiednich narodów i ich języków.

Granice występowania gwar konkretnego języka względem narzeczy sąsiedniego języka mogą być rozpatrywane w różnoraki sposób. Można wymienić podejście etnohistoryczne, kiedy punktem wyjścia jest dawna (historyczna) przynależność badanych gwar do konkretnego języka, wynikająca z uwarunkowań historycznych (np. granic administracyjnych, granic państw) oraz przynależności etnicznej danego obszaru z uwzględnieniem późniejszych procesów odbywających się na tym terytorium (np. postępująca rusyfikacja). Drugie podejście, teoretyczne, wynika z przyjęcia ustalonych terminów i metodologii. Przykładem mogą być np. rozważania nad przejściowym i mieszanym charakterem gwar dwóch języków wchodzących w kontakt, które są sobie bliskie genetycznie [por. Smułkowa 2002a; Smułkowa 2002b]. Wyznaczenie granicy, a dokładniej przypisanie do konkretnego języka, może też być oparte o statystyki, tj. sprawdzenie, ile cech językowych (np. fonetyczno-gramatycznych) realizowanych jest zgodnie z normami języka A, a ile zgodnie z językiem B [por. np. Jankowiak 2009: 130–151; Jankowiak 2014].

Kwestia zasięgu gwar białoruskich ciągle jest rozpatrywana przez niektórych badaczy czy działaczy społeczno-politycznych w kategoriach narodowych, patriotycznych, ideologicznych, czy też podlega mitologizowaniu. Przykładem może być bezkrytyczne podejście do mapy zasięgu etnosu białoruskiego, sporządzonej przez Joachima Karskiego w 1903 r. [Карский 1903] czy *Mapy Białoruskiej Republiki Ludowej*, ukazującej idealistyczne granice Białorusi, które chcieliby widzieć działacze społeczno-polityczni.

Rozważania nad obiektywnym zasięgiem gwar białoruskich na pograniczach utrudnia szereg aspektów, jak brak materiałów (korpusów gwarowych, w szczególności prezentujących czasy dawniejsze oraz obszar współczesnej Federacji Rosyjskiej i Czernihowszczyzny na Ukrainie), jak też słabo rozwinięta białoruska dialektologia historyczna³. Obiektywne określenie (i wyznaczenie) granicy gwar dwóch bliskich sobie genetycznie języków jest możliwe tylko po przeanalizowaniu struktury mowy, z uwzględnieniem statystyk i obszernego materiału. Należy także podkreślić, że tak w przeszłości, jak

¹ Np. Instytut Językoznawstwa NANB (V. Kurcova), Katedra Białorutenistyki UW (N. Barszczewska), Instytut Sławistyki PAN (M. Jankowiak), Uniwersytet Wileński (M. Savich) i in.

² Widać to chociażby po odbywających się dyskusjach na forach facebookowych.

³ Z prac poświęconych historii języka, gdzie uwzględniono również dawne dialekty, należy wspomnieć monografię Paula Wexlera, który napisał monografię poświęconą historycznej fonologii języka białoruskiego (Wexler 1977).

i częściowo obecnie, z powodów polityczno-ideologicznych, badacze białoruscy nie mogą oficjalnie przyznać istnienia gwar białoruskich na terytorium Federacji Rosyjskiej czy ukraińskich na Polesiu zachodnim.

Zasięg występowania gwar białoruskich, funkcjonujących w południowo-wschodniej Łotwie, nie jest tak kontrowersyjny, jak w przypadku pogranicza białorusko-rosyjskiego, czy białorusko-ukraińskiego, gdzie ważnym czynnikiem są kwestie polityczno-ideologiczne. Niemniej należy je rozpatrywać w dwóch aspektach. Pierwszy to ich zasięg względem gwar rosyjskich tego pogranicza, drugi – wobec języka łotewskiego (przede wszystkim gwar łatgalskich).

W niniejszym artykule ukazane zostaną prace lingwistów białoruskich, łotewskich i polskich, którzy poruszali tematykę gwar białoruskich na ziemiach łotewskich i na podstawie ich prac da się określić zasięg występowania tamtejszej białoruszczyzny.

Prace lingwistów okresu carskiego

Pierwszym lingwistą, który podjął się próby określenia zasięgu gwar białoruskich na pograniczach z innymi narodami był Joachim Karski, pracownik ówczesnego Carskiego Uniwersytetu Warszawskiego, jego późniejszy rektor. W 1903 r., dzięki finansowemu wsparciu generalnego gubernatora guberni wileńskiej, księcia Piotra Daniłowicza Światopołka-Mirskiego, odbył w lecie 1903 r. ekspedycję do „północno-zachodniego kraju”. Była ona zorganizowana w ramach Oddziału Etnografii Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego (Русское географическое общество). Efekty tej ekspedycji znalazły się w artykule pt. *Отчёт о поездке в Белоруссию в течение летних месяцев 1903 г.* [Карский 1962a]⁴, pierwszym tomie dzieła *Białorusini*, wydanym w Warszawie w 1903 r. [Карский 1903a] oraz na mapie *Этнографическая карта белорусскаго племени. Белорусские говоры* [Карский 1903b].

Swoją podróż naukową rozpoczął w Wilnie, skąd przemieścił się do guberni kurlandzkiej i odwiedził powiat iłłuksztański (Иллукстский уезд), następnie powiat skrudalieński (Скрудалина) położony na południe od Dyneburga, wieś Borowka znajdująca się przy drodze z Dyneburga do Krasławia, a także parafie: sołonajską (Солонайский приход), kopławską (Коплауских приход), grzywską (Гривский приход), ławkiewską (Лавкевский приход). Lingwista podał w artykule szereg cech fonetyczno-gramatycznych i leksykę, wskazujące, jego zdaniem, na białoruski charakter, jak np.: dziekanie i ciekanie, dźwięczne (h), niezgłoskotwórcze (ũ), twarde (r),

⁴ Artykuł został najpierw wydany w 1905 r. w: *Известия Русского географического общества*, Т. ХLI, вып. IV, Ст. Петербургъ, С. 705–736 [Карский 1905].

protetyczne (v), palatalizacja (k), (g), (ch), białoruską postać zaimków, białoruski akcent, białoruskie formy czasowników (typu *biareć*, *idzieć*) i in. [Карский 1962a: 413, 416–419]. Jak widać powyżej, były to cechy odróżniające białoruszczyznę od języka rosyjskiego i dialektów rosyjskich, a nie języka łotewskiego i jego dialektów (łatgalskich).

J. Karski podjął próbę określenia zasięgu gwar białoruskich również na północy, dlatego podróżował kolejną na linii Rzeżyca-Rzew. Jak czytamy w jego artykule, na terenach północnych jest mniej Białorusinów, a wsie białoruskie otoczone są „wielkoruskimi” i „łotewskimi” (tj. łatgalskimi – M.J.) i, zdaniem badacza, trudno jest określić, gdzie kończą się gwary białoruskie, a zaczynają wielkoruckie. Narzeczka tego obszaru nazwał „mieszanymi”, choć, jak stwierdził, zarówno w Dźwińsku, jak i w Rzeżycy na ulicach i bazarach spotykał kobiety mówiące „czysto” po białorusku. Lingwista stwierdził, że im bardziej na północ, tym liczba cech białoruskich malała, a zwiększała się liczba cech wielkoruckich [Карский 1962a: 419].

J. Karski wprawdzie nie wymienia cech dla gwar białoruskich funkcjonujących w północnej części Łatgalii, można jednak założyć, że był to ten sam prezentowany wcześniej zestaw, czyli odróżniający je od gwar wielkoruckich. O ile badacz miał wątpliwości co do językowej granicy białorusko-rosyjskiej na ziemiach łotewskich, o tyle granica białorusko-bałtycka, jego zdaniem, była bardziej widoczna. Kwestię zasięgu granic poruszał kilkakrotnie, również w innych artykułach [Карский 1962b; Карский 1962c].

Szczegółowy opis zasięgu gwar znajduje się w pierwszym tomie dzieła *Białorusini*, który w całości przytaczam poniżej:

Самым северным пунктом, до которого достигают белорусы на западе, является, примерно, станция Корсовка С.-Петербургско-Варшавской жел. дороги (56,8° северной широты) в Люцинском уезде Витебской губернии. Отсюда граница белорусских поселений направляется сначала к юго-востоку и идет, верстах в 5–10 не достигая Себежского уезда. Дойдя до р. Синюхи, она резко поворачивает на запад, а от озера Черза – даже на северо-запад; затем дугообразно направляется почти до границы Режицкого уезда, а отсюда ломаной линией она снова идет на юго-восток до границы Люцинского уезда с Себежским и Дриссенским. Насколько можно судить по карте № 1^a в атласе Биленштейна, в указанных местах Люцинского уезда белорусы живут попеременно с латышами, но преобладают первые. Затем граница белорусского наречия идет к юго-западу, примерно по линии, разделяющей уезды Люцинский, Режицкий и Двинский от Дриссенского, по направлению к Зап. Двине, в 6 верстах к западу от Придруска. Белорусские поселения имеются и в Режицком, а также Двинском уездах, но здесь белорусы не составляют преобладающего населения. Далее по Западной Двине белорусская граница идет сначала на запад до Двинска, а затем на северо-запад до Иллукста. К югу от Двины у Биленштейна указано лишь незначительное пространство, заселенное

латышамі; все же остальное пространство Иллуцкского округа (бывшего Якобшадского уезда) Курляндской губернии к востоку от Иллуцка заселено белорусами. На всем указанном протяжении соседями белорусов сначала с запада, а затем и с севера являются латыши, в Курляндской губернии переходящие даже изредка, как мы видели, западную Двину. От Иллуцка граница белорусского наречия направляется к югу в Ковенскую губернию западнее озера Дрисвяты, захватывая часть Новоалександровского уезда [Карский 2006: 34– 35].

Zasięg i przynależność interesujących nas gwar została ukazana także na mapie sporządzonej przez J. Karskiego pt. *Этнографическая карта бѣлорусскаго племени. Бѣлорусские говоры* [Карский 1903b]. Narzecza białoruskie funkcjonujące na przełomie wieku XIX i XX w powiecie iłukszańskim, na południe od rzeki Dźwina, okolic Przydrujska i Indry oraz okolice współczesnego Škaune (Lanckorona) zostały przez lingwistę zakwalifikowane do gwar „twardoerowych” z „mocnym akaniem”. Inaczej zakwalifikował natomiast narzecza okolic Korsówki (łot. Kārsava) na północy, jako „miękkooerowe” i z „wpływami wielkoruskimi”, podobnie jak gwary okolic Siebieża [por. Mapa nr 1].

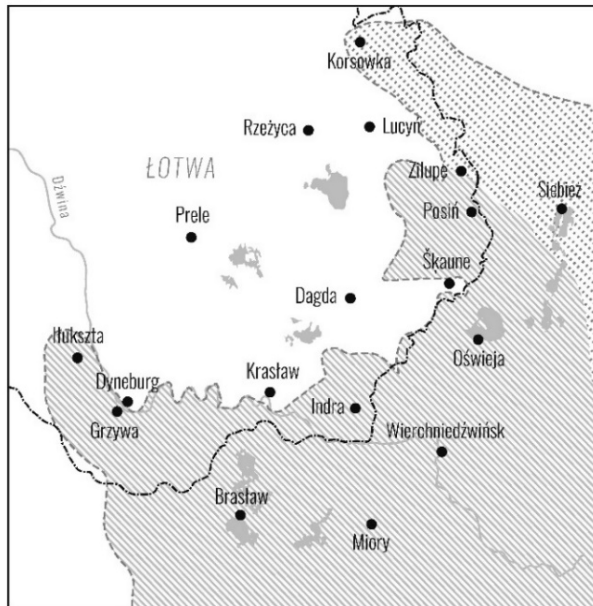
Wyniki ekspedycji J. Karskiego (opis i mapa) stały się podstawą do rozważań naukowych i badań wielu późniejszych lingwistów, zajmujących się pograniczami językowymi.

O białorusko-rosyjskiej granicy gwar na ziemiach łotewskich można także przeczytać w publikacji *Опыт диалектологической карты русского языка* [Дурново, Соколовъ, Ушаковъ 1915] wydanej w Moskwie. Autorzy tak opisali zasięg białoruszczyzny na interesującym nas obszarze:

Граница р. языка (здѣсь именно чистихъ б.-р. говоровъ) отъ оз. Высокаго въ Опоческомъ у. поворачивается на Ю-З и идетъ по Витебской г., именно по ю.-в. частямъ Люцинскаго и Рѣжицкаго уу., входитъ въ Двинскій у., гдѣ поворачиваетъ на З, пересѣкаетъ р. З. Двину и въ Иллуцкскомъ у. Курляндской г., круто повернувъ около г. Иллуцка, идетъ въ ю.-з. направлении вдоль границы этого у. съ Новоалександровскомъ у. Ковенской г. <...> [Дурново, Соколовъ, Ушаковъ 1915: 5].

Jeszcze w 1914 r. ukazała się mapa sporządzona przez Moskiewską Komisję Dialektologiczną (w składzie N.N. Durnowo, N.N. Sokołow, D.N. Uszakov), działającą w ramach Oddziału Języka Rosyjskiego i Literatury Carskiej Akademii Nauk. *Dialektologiczna Mapa Języka Rosyjskiego w Europie* objęła europejską część Imperium Rosyjskiego i powstała na podstawie przeprowadzonych kilka lat wcześniej badań ankietowych wśród ludności wiejskiej. Ukazywała ona podział dialektalny wielkoruskich, małoruskich i białoruskich gwar języka rosyjskiego. Część tej mapy ukazuje również ziemie łotewskie oraz zasięg gwar białoruskich i wielkoruskich. Jest ona mniej szczegółowa

Mapa 4.

Zasięg występowania gwar białoruskich na ziemiach łotewskich w 1903 r.

Źródło: E. Карский, *Этнографическая карта белорусского племени. Белорусские говоры*

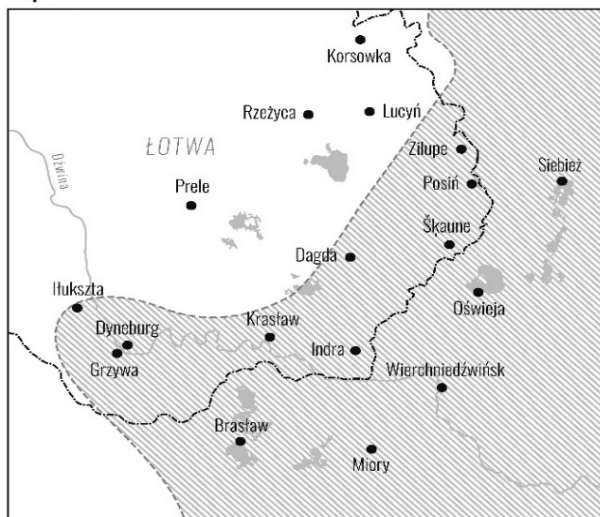
- gwara z mocnym akaniem i twardym (r)
- gwara z miękkim (r')
- granica występowania gwary białoruskiej
- współczesne granice Łotwy

* współczesne nazwy miejscowości w języku polskim

Mapa nr 1. Fragment mapy 1903 r. sporządzonej przez J. Karskiego, ukazujący zasięg gwar białoruskich na ziemiach łotewskich [Jankowiak 2018: 34]

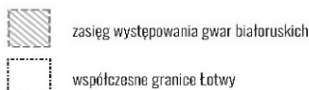
na interesującym nas obszarze i sprawia wrażenie uproszczonej, niemniej, zgodnie z poprowadzoną przez autorów granicą gwary białoruskie (dialekt północno-wschodni) obejmują nieco większy areał, niż ukazała to kilkanaście lat wcześniej J. Karski. W jego skład wchodzi także miejscowości położone na północ od rzeki Dźwiny (powyżej Dźwińska) i prawie po Dagdę. Okolice Korsówki są już z kolei zakwalifikowane do narzeczy przejściowych pomiędzy białoruskimi a wielkoruskimi [Дурново, Соколовъ, Ушаковъ 1914], por. Mapa nr 2.

Mapa 5.

Zasięg występowania gwar białoruskich na ziemiach łotewskich w 1914 r.

Źródło: mapa Moskiewskiej Komisji Dialektologicznej z 1914 r.

* współczesne nazwy miejscowości w języku polskim

Mapa nr 2. Fragment mapy sporządzonej przez Moskiewską Komisję Dialektologiczną w 1914 r., ukazujący zasięg gwar białoruskich na ziemiach łotewskich [Jankowiak 2018: 40]

Okres międzywojenny

Koniec I wojny światowej przyniósł wielu republikom b. Imperium Rosyjskiego niepodległość, m. in. Litwie, Łotwie i Estonii. Na Łotwie mniejszość białoruska, w tym zamieszkująca wieś, stanowiła znaczący odsetek ludności kraju. Zainteresowanie było tak ze strony białoruskich działaczy społeczno-kulturalnych, jak i strony łotewskiej. Odnosiło się ono jednak do kwestii edukacji białoruskiej, tożsamości narodowej, kultury itp. [zob. Jankowiak 2021; Янковяк, Ціхаміраў 2022]. Gwary białoruskie nie znalazły się w obszarze zainteresowań ówczesnych badań naukowych ani badaczy z Łotwy, ani Białoruskiej SRR.

Kwestia obszaru występowania gwar białoruskich na Łotwie okresu międzywojennego nie została poruszona w podręczniku dla studentów, napisanym przez J. Karskiego, który wówczas mieszkał już i pracował w Leningradzie. W publikacji lingwista pozostał w zasadzie przy wynikach swoich badań przeprowadzonych w 1903 r. Na stronie 80. czytamy:

<...> переходит почти в северное направление, захватывая восточный угол Новоалександровского у. б. Ковенской губ. и восточную часть Иллуцкского у. б. Курляндской губ., к р. Зап. Двине северо-западнее Двинска. Затем граница идет на восток до м. Придруйска, а отсюда ломаной линией на север по уездам Дриссенскому и Люцинскому Витебской губ. примерно до ст. Корсовка Северозападных железных дорог [Карский 1924: 80].

W odniesieniu do pierwszych lat po zakończeniu I wojny światowej warto zwrócić uwagę na jedną z ciekawych map, mianowicie *Mapę Białoruskiej Republiki Ludowej*, która została wydana na początku roku 1919 w Berlinie [*Карта Беларускай Народнай Рэспублікі*]. Z jednej strony oparta była ona na danych dotyczących zasięgu gwar białoruskich w tej części Europy oraz ludności, która deklarowała swoją przynależność do narodowości białoruskiej (nawiązania do mapy J. Karskiego i Mitrofana Downar-Zapolskiego), z drugiej strony miała charakter gospodarczo-polityczny – obejmowała np. Wileńszczyznę z Wilnem, sporą część Białostoczczyzny i ziemie, przez które biegły linie kolejowe.

Jak widać na wspomnianej powyżej mapie, miała ona m. in. charakter symboliczny i ukazywała ambicje ówczesnych działaczy białoruskich, wierzących w powstanie niepodległej Białorusi w zasadzie w jej potencjalnych, maksymalnych granicach, w dużej mierze pokrywających się z mapą sporządzoną przez J. Karskiego w 1903 r., ale też obejmującą ziemie, na które pretendowało kierownictwo Białoruskiej Republiki Ludowej. Mapa ta została zaprezentowana podczas konferencji paryskiej, gdzie ważyły się losy wielu narodów, w tym Europy Środkowo-Wschodniej.

W odniesieniu do ziem łotewskich powyższa mapa nieznacznie wykracza poza linię wyznaczoną przez J. Karskiego – granica przebiega kilka kilometrów na północ od rz. Dźwiny, a nie po rzece Dźwinie (obejmując linię kolejową Witebsk-Ryge), i włączając do państwa białoruskiego Dyneburg (przez który z kolei biegły szlaki z St. Petersburga przez Kowno i Grodno do Warszawy oraz z Witebska do Rygi).

Autorzy mapy nie przeprowadzili wprawdzie swoich badań, ale konsultowali się z uznanymi badaczami (np. M. Downarem-Zapolskim), i jest ona doskonałym przykładem, jak wyniki badań lingwistów i etnografów były wykorzystywane do celów polityczno-społecznych [więcej: Михалюк 2017].

Prace okresu Łotewskiej SRR (1945–1991)

Lata powojenne przyniosły intensywny rozwój dialektologii białoruskiej. Przede wszystkim przeprowadzono badania w granicach samej republiki, a badanie białoruszczyzny poza granicami było pewnego rodzaju tematem

tabu. Materiały zbierano do *Dialektologicznego atlasu języka białoruskiego* (ДАБМ 1963), *Ogólnosłowiańskiego Atlasu Lingwistycznego* (lata 1954–1978) a także *Leksykalnego atlasu białoruskich gwar ludowych* (ЛАБНГ 1993–1998).

Wyjątek stanowi tutaj pięciotomowy *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (СПЗБ 1979–1985). W roku 1977 lingwiści z Mińska i Rygi zorganizowali i przeprowadzili ekspedycję dialektologiczną w południowo-wschodniej części Łotewskiej SRR. Wywiady zostały przeprowadzone przede wszystkim pośród ludności dwujęzycznej, białorusko-rosyjskiej. Były to głównie osoby autochtoniczne, ale rozmawiano także z ludnością przybyłą po 1945 r. [СПЗБ I: 8]. W przygotowaniu badań dialektologicznych i samej ekspedycji udział wzięli: Aina Blinkena, Antons Breidaks, Benita Laumane, Beatrise Reidzane z Łotewskiej SRR, z Litewskiej SRR: Elena Grinaveckienė. Z Białoruskiej Akademii Nauk pojechali: Józefa Mackiewicz, Wasilij Staryczonak, Jauhienia Ramanowicz, Alena Czabiaruk, Fiodar Klimczuk, Swiatłana Łobacz i Taisa Barodzicz.

Wyznaczenie zasięgu granic gwar białoruskich na terytorium Łotewskiej SRR nie było celem uczestników ekspedycji (zbierali leksykę do słownika), ale na podstawie siatki zbadanych punktów można orientacyjnie określić obszar, gdzie udało się nagrać białoruszczyznę:

- w powiecie dyneburskim: Bałozy, Demene, Kałkuny, Kreweni, Medumi, Prede, Reguliszki, Skrudaliena, Ustupi;
- w powiecie krasławskim: Butkuny, Indra, Masiszki, Filipowce, Szniokowa;
- w powiecie lutyńskim: Istra (Vecsloboda), Mielniki, Mieszkiniewa, Nowiki, Posiń, Peliczawa, Skrypczana, Czerniowskie, Škaune (СПЗБ I: 18).

W 1980 r. badacze odwiedzili jeszcze dwie wsie w powiecie dyneburskim: Demene i Medumi (СПЗБ III). Jak widać z wyliczonych powyżej miejscowości, lingwiści skupili się na pozyskaniu materiału ze wsi położonych na południe od rzeki Dźwiny, z okolic Indry, a także północy – okolic Posinia, gdzie gwary wykazują już więcej cech rosyjskich i J. Karski zaliczył je do przejściowych białorusko-rosyjskich.

W okresie Łotewskiej SRR nie przeprowadzano już więcej ekspedycji w celu badania gwar białoruskich tego pogranicza. Niemniej, łotewscy lingwiści wykazywali swoje zainteresowanie tym pograniczem i, korzystając m. in. z zebranych materiałów oraz materiałów zgromadzonych na potrzeby *Dialektologicznego atlasu języka łotewskiego*, napisali kilka publikacji. Zazwyczaj były to artykuły traktujące o związkach dialektów łatgalskich z językami słowiańskimi, w tym z gwarami białoruskimi [np.: Лаумане 1974; Breidaks 2007a; Breidaks 2007b; Breidaks 2007c; Breidaks 2007d].

Dużą wiedzę na temat gwar białoruskich przyniosły atlasy dialektologiczne i publikacje ukazujące zagadnienia arealne. Należy tutaj wspomnieć:

Dialektologiczny atlas języka białoruskiego [ДАБМ 1963], *Lingwistyczną geografiją i ugrupowanie gwar białoruskich* [ЛГ 1968; ЛГ 1969], oraz *Leksykalny atlas białoruskich gwar ludowych* [ЛАБНГ 1993–1998]. Publikacje te nie uwzględniają gwar białoruskich na terytorium Łotwy, ale dokładne ukazanie obszaru przygranicznego z państwem łotewskim jest bardzo pomocne w odtworzeniu specyfiki tamtejszych narzeczy, tak w kontekście arealnym, jak też w odniesieniu do kontaktów między różnymi językami i dialektami.

Granice języka białoruskiego w pracach badaczy emigracyjnych

W okresie międzywojennym i po II wojnie światowej kwestia zasięgu granic gwar białoruskich była w kręgu zainteresowania badaczy i działaczy polityczno-społecznych mieszkających na emigracji. Zazwyczaj wspominało się o granicach etnograficznych, ale nierzadko były one związane z zasięgiem języka białoruskiego na pograniczach. Często nawiązywano w nich do prac J. Karskiego i innych wcześniejszych badaczy. Można tutaj zwrócić uwagę m.in. na prace Jana Stankiewicza (Станкевіч 1952; Станкевіч 2010). Białoruski badacz w swojej publikacji tak opisał granicę etnograficzną, która oparta została na zasięgu gwar białoruskich i, jak sam podaje w przypisie, na podstawie prac J. Karskiego:

<...> дайшоўшы гэтак да граніцы латоўскай, яна йдзець у тым-жа прасьцінку да чыгункавае станцы Корсаўка ў Люцынскім пав. Віцебскае губ., ля каторае адзначаюць суцэльную беларускую прастору. Адгэтуль граніца прастае на паўдзённы ўсход і йдзець, км. 10-5 не даходзячы да Себескага пав. Дайшоўшы да р. Сінюхі, яна рэзка зварочуецца на заход, і ад возера Чэрза – на паўночны заход; адлі дугою прастае траха да граніцы Рэжыцкага павету, адгэтуль ламанай лініяй яна йзноў ідзець на паўднявы ўсход да граніцы Люцынскага пав. ізь Себескім а Дрысенскім. На ўсход ад Рэжыцы і да Люцына шмат беларускіх астраўкоў. Адлі граніца йдзець на паўдзённы заход, прыблізна на ліні, дзелячай паветы Люцынскі, Рэжыцкі а Дзьвінскі ад Дрысенскага, у прасьцінку да Дзьвіны, 6 ½ км. на заход ад Прыдруйска. Далей па Дзьвіне беларуская граніца йдзець спачатку на заход да Дзьвінска, адлі на паўночны заход да Ілукста. Прастора на ўсход ад Ілукста занята беларусамі. Дагэтуль, дакладней: да мяжы Курляндзкае губ. з Ковенскай Беларусы граніцаць ізь Латышамі. Ад Ілукста граніца прастае на паўдня ў Ковенскую губерню захадней возера Дрысьвят, захапляючы часьць Новааляксандраўскага павету [Станкевіч 1952: 259–260].

O związkach z Łatgalią i Łatgalczykami pisał z kolei Andrej Bahrowicz [Багровіч 1976]. Badacze emigracyjni nie przeprowadzili jednak swoich odrębnych badań dialektologicznych w tym zakresie na ziemiach łotewskich.

Współczesne badania nad gwarami białoruskimi na Łotwie

Od lat 80. XX w. aż do lat dwutysięcznych nie były prowadzone żadne kompleksowe badania terenowe nad gwarami białoruskimi, które funkcjonują w południowo-wschodniej Łotwie. Powstające artykuły opierały się na wcześniejszych ekspedycjach i dawniejszych publikacjach. Gwary te były z kolei opisywane przy okazji badań nad innymi językami (np. polskim). Przykładem może być artykuł warszawskiej badaczki Małgorzaty Ostrówki pt. *Próba ustalenia miejsca „mowy prostej” w systemie komunikacji językowej łotewskich Polaków. Z badań w Łatgalii* [Ostrówka 2005]. Lingwistka tak opisuje zasięg gwary białoruskiej, nazywanej często mową prostą, językiem zmieszonym lub tutejszym:

Mowa prosta występuje w pasie nadgranicznym wzdłuż granicy łotewsko-litewskiej mniej więcej od linii kolejowej Dyneburg – Wilno (choć z wcześniejszych badań wynikało, że posługują się nią mieszkańcy wsi Dolna [Dolnaja] i Kazimierzyszki [Kazimiriški] koło Iłukszty, a także w Swenten [Svente] i wzdłuż granicy łotewsko-białoruskiej. Powszechnie używana we wsiach w rejonie krasławskim. W rejonie rzeżyckim raczej nie występuje, chyba że w enklawach zamieszkałych przez ludność przybyłą po wojnie z Białorusi (np. w Malcie). Należy podkreślić, że jest to język ludności wiejskiej. Ludność miast posługuje się rosyjskim jako interdialektem (Rzeżyca, Zilupe, Dyneburg, Krasław) [Ostrówka 2005: 209].

M. Ostrówka w swoim artykule opisała gwary białoruską poszczególnych respondentów, poczynając od Zilupe na północy, po Iłuksztę przy granicy z Litwą. Zebrany materiał pokazał, że białoruszczyzna (poza pojedynczymi przypadkami) nie przekracza granicy rzeki Dźwiny, co pokrywa się z wynikami wcześniejszych badań różnych naukowców.

W roku 2004 autor niniejszej publikacji rozpoczął ekspedycje dialektologiczne w celu zbadania gwar białoruskich na Łotwie. W latach 2004–2006, w związku z powstającą rozprawą doktorską, M. Jankowiak odwiedził 26 wiosek i miasteczko Krasław. W gminie kapławskiej były to: Kapława, Nowosielce, Warnawicze, Rożupole, Upmale, Teńki, Dworzyszczce, Gaisieli, Malini, Stirbli, Saulkrasti, Matuliszki, Wecborne, w gminie piedrujskiej: Piedruja, Aleksandrowa, Krzywosielce, Stremki, Bieriozki, Dworczańy, Lupandy, Gorbaczowa, i w gminie indryckiej: Indra, Dargieliewo, Biełoje, Wajculewo, Wajwody [Jankowiak 2009: 22]. We wszystkich zbadanych miejscowościach polski lingwista potwierdził funkcjonowanie gwar białoruskich, a efektem pracy była obroniona w 2008 r. rozprawa doktorska oraz monografia o tym samym tytule: *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim. Studium socjolingwistyczne* [Jankowiak 2009]. Punktem wyjścia przy doborze areału badawczego były prace J. Karskiego, *Słownik gwar północno-zachodniej Białorusi*

i jej pogranicza, badania M. Ostrówki oraz dane demograficzne (liczba osób deklarujących narodowość białoruską) w poszczególnych powiatach.

W 2018 r. wyszła kolejna monografia M. Jankowiaka pt. *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów* [Jankowiak 2018]. Lingwista postawił sobie za cel zebranie materiału z jak największej liczby miejscowości, w których mogła funkcjonować gwara białoruska w granicach wyznaczonych ponad 100 lat wcześniej przez J. Karskiego. Na podstawie uzyskanych informacji od naukowców z Łotwy, pracowników administracji i duchownych ekspedycja nie objęła okolic Korsówki (łot. Kārsava) jako areału nierokującego jakichkolwiek wyników. Wykorzystany w książce materiał był zbierany przez wiele lat w ramach wspólnych projektów pomiędzy Instytutem Sławistyki PAN a Instytutem Języka Łotewskiego Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze, projektu TriMCo (Uniwersytet J. Gutenberga w Moguncji), Instytutu Słowiańskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej i badań prywatnych lingwisty. Funkcjonowanie gwar białoruskich (lub przejściowych / mieszanych białorusko-rosyjskich) zostało potwierdzone w następujących miejscowościach:

Powiat zilupski: Choroszewo, Dubowiki, Garani, Griszina, Gumiszczce, Katalowa, Kozłowa, Posiń, Szuszkowa, Tarczyłowo;

Powiat dagdzki: Asūne, Nejkszany, Poreczje, Punduri, Škaune, Ziaziulowa;

Powiat krasławski: Krasław, Nowosielce, Gaspary, Indra, Wojciełowo/Wajculewo, Wajwody, Dargieliewo, Biełoje, Przydrujsk, Aleksandrowo, Stremki, Lupandy, Dworczy, Kisielewce, Krzywosielce, Wechorne, Matuliszki, Stirbli, Saulkrasti, Malini, Gajsieli, Dworyszcze, Tenki, Upmale, Rożupole, Warnawicze;

Powiat dyneburski: Rakstinieki, Saliena, Silene, Skrudaliena, Słoboda, Szlapaki;

Powiat iłuksztański: Dolnaja, Iłukszta.

Łącznie zebrano ok. 257 h nagrań [Jankowiak 2018: 48].

Porównanie tych nagrań z wynikami badań J. Karskiego oraz analiza arealna umożliwiła badaczowi wstępne wyznaczenie dwóch areałów. We wsiach położonych na północ od miejscowości Škaune zauważalna jest różnica w strukturze gwary. Nie notowano na północy przykładów z palatalizacją (k), (h), (ch), form zaimka wskazującego *hety*, *hetat*, form czasownika typu *cierci*, *umierci*, czasownika *być* dla 3 os. lp. w postaci *jość*. Ponadto zauważalna jest różnica w akcentuacji: *hýla*, *jon havaryć*, *stáreńki* oraz w słownictwie [Jankowiak 2018: 31]. Jak dalej pisze autor:

Różnice w strukturze gwary na północy i południu nie są jednak na tyle duże, aby można było wyznaczyć dwie grupy dialektalne, należy raczej mówić o dwóch obszarach tej samej grupy gwarowej, przy czym na północy miały one ponad 100 lat temu charakter przejściowy, białorusko-rosyjski. Widoczny spadek białoruskich cech gwarowych na wszystkich poziomach struktury zauważalny jest kilka kilometrów na północny wschód od Škaune, mniej więcej na przedłużeniu granicy białorusko-rosyjskiej [Jankowiak 2018: 32].

Kolejne badania terenowe zostały przeprowadzone w roku 2018 (finansowane przez Instytut Słowiański Akademii Nauk Republiki Czeskiej), głównie w zachodniej części powiatu dyneburskiego (wsie: Swente, Wiesturi, Aboli, Driksniszki, Saliena, Strazdi, Adamowa, Faltopi, Griezies) oraz w 2019 r. (ponownie Saliena, Strazdi). Jak można przeczytać w artykule *Belarusian and its Subdialects in Latvia: History, Present Day, Perspectives*, w związku z procesami demograficzno-społecznymi obecnie liczbę osób posługujących się gwarą białoruską na Łotwie można określić maksymalnie na kilkadziesiąt osób [Jankowiak 2020: 107]. Wraz ze śmiercią osób urodzonych w latach 20., 30. oraz 40. XX w. zniknie również białoruszczyzna w jej wariacie wiejskim.

Polski białorutenista zatrudniony w Czechach analizuje gwary białoruskie na Łotwie także w aspekcie arealnym oraz teoretycznym – ich przejściowy / mieszany charakter poruszany był w kilku publikacjach [por. Jankowiak 2009: 161–168; Jankowiak 2014; Jankowiak 2024]. Dalsze badania pozwolą na szczegółowe określenie ich specyfiki, zasięgu na podstawie cech fonetyczno-gramatycznych (i częściowo leksyki).

Opis gwar białoruskich na Łotwie ukazany został w zarysie także w *Dialektologii białoruskiej* autorstwa Niny Barszczewskiej i M. Jankowiaka [Barszczewska, Jankowiak 2012: 161–166], gdzie autorzy przybliżyli dzieje regionu, stan badań i opis dialektów. Zaprezentowany w książce materiał pochodził z wcześniejszych badań i publikacji i nie zbierano do tej monografii oddzielnie materiału.

Gwary białoruskie na Łotwie, obok tamtejszej polszczyzny, języka rosyjskiego i gwar łatgalskich, znalazły się w kręgu zainteresowania badaczy realizujących projekt TriMCo (Triangulation Approach for Modelling Convergence with a High Zoom-In-Factor) (<https://www.trimco.uni-mainz.de/>). W ramach tego projektu, kierowanego przez Björna Wiemera z Uniwersytetu im. J. Gutenberga w Moguncji. Grupa lingwistów zajmowała się kwestiami konwergencji języków na pograniczu bałto-słowiańskim. W ramach tych badań zbierano gwary białoruskie również w granicach współczesnej Łotwy, w powiecie zilupskim. Region ten został wybrany przede wszystkim z powodu przejściowego, białorusko-rosyjskiego charakteru oraz braku materiałów. Ekspedycja terenowa została przeprowadzona przez M. Jankowiaka w 2016 r. i objęła następujące miejscowości w powiecie zilupskim: Garani, Posiń, Szuszkowa, Tarczyłowo, Zilupe, Dubowiki, Griszana oraz jedną wieś w powiecie dagdzkim – Asūne. Wysoki poziom zrusyfikowania i przejściowy charakter były charakterystyczne dla badanych gwar. Na poziomie idiolektalnym zauważalne jest paralelne wykorzystywanie cech fonetyczno-gramatycznych i leksyki typowych dla białoruszczyzny oraz języka rosyjskiego, co wskazuje na nabieranie charakteru gwar mieszanych.

Cechy strukturalne gwar białoruskich na pograniczu białorusko-bałtyckim opisała w swojej monografii Aksana Erker [Эркек 2015], porównując rejony brasławski i lidzki. Przy opisie i statystykach uwzględniła także inne arealy, w tym Łatgalię (opierając się głównie na wcześniejszych pracach M. Jankowiaka). W swojej monografii badaczka nazywa analizowane narzecza mieszanymi gwarami białoruskimi, na co wskazuje już sam tytuł książki: *Структурные черты смешанных белорусских говоров на балто-славянском пограничье*. Lingwistka nie prowadziła jednak swoich badań terenowych na obszarze Łotwy i nie zajmowała się arealem ich występowania.

Gwary białoruskie na Łotwie były też tematem zainteresowań innych naukowców, np. badaczy z Wyższej Szkoły w Rzeżycy (obecnie Rzeżycka Akademia Technologii). Przeprowadzili oni kilkuletni projekt dotyczący posługiwania się różnymi językami i gwarami na terytorium Łatgalii. Opisany został przede wszystkim język łotewski, łatgalski, rosyjski i polski, gwary białoruskie tylko wspomina się w kilku miejscach. Efektem jest obszerna, wieloautorska publikacja pt. *Valodas austrumlatvijā: pētījumi dati un rezultāti* (pol. *Języki we wschodniej Łotwie: dane i rezultaty badań*) [Šuplinska, Lazdiņa 2009].

Wnioski

Gwary białoruskie na ziemiach łotewskich są obiektem zainteresowania od ponad stu lat. Pierwsze badania rozpoczęły się jeszcze w okresie Imperium Rosyjskiego na fali zainteresowań folklorem, etnografią i językiem ludów i narodów (m. in. J. Karski, lingwiści Moskiewskiej Komisji Dialektologicznej). Były to kompleksowe badania oparte na ekspedycjach terenowych, w wyniku których powstały monumentalne prace, ukazujące zasięg gwar, w tym białoruskich. Pod wieloma względami były to badania prekursorskie, po raz pierwszy opisujące szereg narzeczy w wielu regionach carskiej Rosji.

Okres międzywojenny, pomimo sprzyjających warunków na Łotwie (szczególnie lata 20. XX w. były korzystne dla mniejszości narodowych), nie obfitował w badania językoznawcze odnoszące się do języka białoruskiego na Łotwie i pogranicza białorusko-łotewskiego. Wysiłki białoruskich działaczy społeczno-oświatowo-politycznych skierowane były na zorganizowanie życia politycznego i kulturalnego – tworzenie szkół, teatrów, prasy czy kursów dla nauczycieli, którzy potem mieli nauczać miejscowych Białorusinów. Choć znaczący odsetek ludności białoruskiej na Łotwie żył na wsi i posługiwał się gwarą białoruską, to narzecza te nie były obiektem zainteresowania. Granicami etnograficznymi i językowymi zainteresowana była z kolei białoruska emigracja oraz działacze społeczni związani m. in. z Białoruską Republiką Ludową. Zainteresowanie to miało przede wszystkim charakter polityczno-społeczny, a nie *stricte* naukowy czy tym bardziej lingwistyczny.

Zmiany nastąpiły po II wojnie światowej, szczególnie z rozwojem geografii lingwistycznej i tworzeniem monumentalnych prac. Na szczególną uwagę zasługuje białorusko-łotewsko-litewska ekspedycja 1977 r., która objęła większą część obszaru występowania ówczesnych gwar białoruskich na Łotwie. Materiały zostały wykorzystane do powstającego *Słownika białoruskich gwar północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza*. Zamieszczone w słowniku przykłady użycia dały stosunkowo szeroką wiedzę nie tylko o leksyce, ale też o stanie ówczesnych gwar białoruskich i ich strukturze fonetyczno-gramatycznej.

Od roku 1980 aż do lat dwutysięcznych narzecza białoruskie na terytorium Łotwy nie były badane przez lingwistów i do dzisiaj pozostają poza sferą zainteresowania językoznawców łotewskich i białoruskich pomimo przemian polityczno-społecznych i odzyskania przez Białoruś niepodległości. Zagadnienie to było w zasadzie poruszane tylko przy okazji badań nad językiem polskim czy rosyjskim (por. pracownicy Instytutu Sławistyki PAN, badacze z Rzeżycy, Dyneburga, Poznania, Moguncji).

Po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości w 1991 r. jedyną osobą, która prowadzi kompleksowe badania gwar białoruskich na tym obszarze jest autor niniejszej publikacji. Na podstawie opublikowanych prac oraz zebranych w latach 2004–2019 materiałów można wysnuć następujące wnioski dla poszczególnych powiatów⁵:

Powiat Korsówka – zgodnie z uzyskanymi przeze mnie informacjami od Fiodara Klimczuka (który przeprowadzał tam badania w 1977 r.), lingwistów łotewskich oraz lokalnej administracji i duchownych w okolicach Korsówki nie funkcjonują gwary białoruskie⁶, a ludność słowiańska rozmawia po rosyjsku. W przeszłości J. Karski zaliczył je do „miękkkoerowych” gwar białoruskich z licznymi wpływami wielkoruskimi.

Powiat zilupski – od przełomu XIX i XX w. obszar zwarcie zamieszkały przez ludność białoruskojęzyczną (pomiędzy Posiniem a Škaune), zdaniem J. Karskiego z gwarą o przejściowym, białorusko-rosyjskim charakterze. W okresie międzywojennym zamieszkiwała znacząca mniejszość polska posługująca się językiem polskim. Po II wojnie światowej następowała systematyczna białorutenizacja i rusyfikacja ludności polskiej. W latach dwutysięcznych gwara białoruska potwierdzona jest dla całego powiatu z wyjątkiem części zachodniej, mocno zrussyfikowana.

Powiat dagdzki – ziemie dawniej łotewskojęzyczne (gwary łatgalskie) z niewielką liczbą miejscowości białoruskojęzycznych położonych we wschodniej części przy granicy z Białoruską SRR. Po 1945 r. przybyła ludność z Białorusi do pracy w nowo tworzonych kołchozach. Obecnie niewiele osób posługuje się białoruszczyzną. Występowanie gwary potwierdzone w miejscowościach w części wschodniej powiatu, bliżej granicy z Białorusią.

⁵ Wnioski te nie były przeze mnie wcześniej publikowane.

⁶ Na podstawie osobistych rozmów z tymi osobami.

Powiat krasławski – areał położony na wschód i południe od Krasławia zwarcie zamieszkały przez ludność białoruskojęzyczną do lat dwutysięcznych XX. w. J. Karski obszar ten zaliczył do białoruskojęzycznych. Z relacji moich respondentów wynika, że w powiecie kapławskim dawniej powszechny był język polski, obecnie większość polskojęzycznych osób się zbiałorutenizowała lub zrusyfikowała.

Powiat dyneburski – J. Karski obszar położony na wschód od Hłukszty określił jako białoruskojęzyczny. Wiele osób napływowych z Białoruskiej SRR po II wojnie światowej. Współczesne moje badania potwierdziły, że jeszcze do niedawna zwarty obszar białoruskojęzyczny był na południe i południowy wschód od Dyneburga. Z relacji respondentów zamieszkujących zachodnią część powiatu (od Swenten na południe, przy granicy z powiatem hłukszańskim) wynika, że wcześniej obszar ten był bardziej polskojęzyczny z mocną polską tożsamością narodową, tak jak i wsie położone bliżej Hłukszty, a obecnie mocno zrusyfikowany.

Powiat hłukszański – w przeszłości o polskim charakterze (język polski i polska tożsamość narodowa. Po II wojnie światowej napływ niewielkiej liczby osób z północnej Białorusi, posługującej się gwarą białoruską. Obecnie obszar funkcjonowania przede wszystkim języka łotewskiego i polskiego.

W przypadku gwar białoruskich funkcjonujących w południowo-wschodniej Łotwie niezbędne jest szybkie zebranie jak największego korpusu tekstów, który umożliwi kompleksowe opisanie tych narzeczy. Białoruszczyzna istniejąca na tym obszarze półtora wieku jest obecnie w zaniku i odchodzi wraz ze śmiercią respondentów urodzonych w latach 20., 30. i częściowo 40. XX w. Pokolenie średnie (licząc od osób urodzonych w latach 50. XX w.) jest już rosyjskojęzyczne z zachowanymi pojedynczymi cechami języka białoruskiego. Język białoruski nie jest także wykorzystywany w edukacji ani w sferze sacrum. Bez dużej migracji wiejskiej ludności białoruskojęzycznej z terytorium Białorusi nie jest możliwe zachowanie gwar białoruskich na ziemiach łotewskich. Z tego też powodu niezbędne jest opisanie struktury fonetyczno-gramatycznej i leksyki ginących gwar białoruskich a także zbadanie ich pod kątem przejściowego / mieszanego charakteru, również na poziomie idiolektalnym.

References

- Ānkovjak Miraslaŭ, Cixamiraŭ Andrėj. 2022. *Z historyi dasledavannja belarуска-латышскіх сувязей u XX–XXI stst.* U: M. Jankowiak, K. Kascian (eds.). *In the Shadow of Others. Belarusian-Latvian Relations from the Past to Nowadays.* Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky [Янковьяк Міраслаў, Ціхаміраў Андрэй. 2022. *З гісторыі даследавання беларуска-латышскіх сувязей у XX–XXI стст.* У: М. Янкowiak, К. Касціян (eds.). *In the Shadow of Others. Belarusian-Latvian Relations from the Past to Nowadays.* Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky].
- Bahrovič Andrej. 1976. *Lathalcy – spradviečnyja susiedzi.* "Zapisy" 14: 67–75 [Багровiч Андрэй. 1976. *Латгалцы – спрадвечныя суседзі.* "Запісы" 14: 67–75].

- Barszczewska Nina, Jankowiak Mirosław. 2012. *Dialektologia białoruska*. Warszawa: SOW / Instytut Slawistyki PAN.
- Breidaks Antons. 2007a. *Dialektnaâ leksika latgal'skih govorov verhnelatyškogo dialekta i ee istoričeskie svâzi. Kratkie vyvody*. V: Antons Breidaks. *Darbu izlase 1*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts [Breidaks Antons. 2007a. *Диалектная лексика латгалских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи. Краткие выводы*. V: Antons Breidaks. *Darbu izlase 1*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts].
- Breidaks Antons. 2007b. *K voprosu o fonologičeskoj intepretacii v glubokih govorah vostočnoj i ūžnoj Latgalii: vliânie slavânskikh âzykov*. V: Antons Breidaks. *Darbu izlase 2*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts [Breidaks Antons. 2007b. *К вопросу о фонологической интерпретации в глубоких говорах восточной и южной Латгалии: влияние славянских языков*. W: Antons Breidaks. *Darbu izlase 2*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts].
- Breidaks Antons. 2007c. *Drevnejšie latgalo-selono-slavânskie âzykovye svâzi*. V: Antons Breidaks. *Darbu izlase 2*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts [Breidaks Antons. 2007c. *Древнейшие латгало-селано-славянские языковые связи*. V: Antons Breidaks. *Darbu izlase 2*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts].
- Breidaks Antons. 2007d. *Slavânskie nazvaniâ rek v Latgalii*. V: Antons Breidaks. *Darbu izlase 2*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts [Breidaks Antons. 2007c. *Славянские названия рек в Латгалии*. V: Antons Breidaks. *Darbu izlase 2*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts].
- Durnovo N.N., Sokolov" N.N., Ušakov". 1914. *Dialektologičeskaâ karta russkago âzyka v" Evrope*. Petrograd": Izdanie Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obšestva [Дурново Н.Н., Соколовъ Н.Н., Ушаковъ. 1914. *Диалектологическая карта русского языка въ Европе*. Петроградъ: Издание Императорскаго Русскаго Географическаго Общества].
- Durnovo N.N., Sokolov" N.N., Ušakov". 1915. *Opyt" Dialektologičeskoj karty russkago âzyka v" Evropu s" prilozheniem" očerka russkoj dialektologii*. Moskva: Sinodal'naâ Tipografiâ [Дурново Н.Н., Соколовъ Н.Н., Ушаковъ. 1915. *Опытъ Диалектологической карты русского языка въ Европу съ приложениемъ очерка русской диалектологии*. Москва: Синодальная Типография].
- DABM 1963: *Dyjalektalahičny atlas belaruskaj movy*. 1963. Pad rėd. R. I. Avanesava. Minsk: Vydavectva Akadėmija navuk BSSR [ДАБМ 1963: *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*. 1963. Пад рэд. Р. І. Аванесавы. Мінск: Выдавецтва Акадэмія навук БССР].
- Ĕrker Aksana. 2015. *Strukturnye čerty smešannyh belorusskikh govorov na balto-slavânskom pogranič'e*. "Slavolinguistica" 22. Leipzig: Biblion Media [Эркер Аксана. 2015. *Структурные черты смешанных белорусских говоров на балто-славянском пограничье*. "Slavolinguistica" 22. Leipzig: Biblion Media].
- Jankowiak Mirosław. 2009. *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie kraśawskim. Studium socjolingwistyczne*. Warszawa: SOW / Instytut Slawistyki PAN.
- Jankowiak Mirosław. 2014. *Belarusian Dialects in Latvian Latgale – Transitional or Mixed?* IN: *Contemporary Approaches to Dialectology. The Area of North, North-West Russian and Belarusian Dialects*. Eds. I.A. Seržant, B. Wiemer. Slavica Bergensia 12. Bergen: Department of Foreign Languages University of Bergen.
- Jankowiak Mirosław. 2018. *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběh textů: Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR.
- Jankowiak Mirosław. 2020. *Belarusian and its Subdialects in Latvia: History, Present Day, Perspectives*. "Linguistica Lettica" 28: 94–117.

- Jankowiak Mirosław. 2021. *Prasa białoruska międzywojennej Łotwy (przegląd wydawnictw)*. „Studia Białorutenistyczne” 15: 11–31.
- Jankowiak Mirosław. 2024. *Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha: Slovanský ústav AV ČR.
- Karskij Evfimij. 1903a. *Бѣлоруссы. Том I. Введение в изучение языка и народной словесности s" priloženiem dvuh" kart*. Varšava: Tipografiâ Varšavskago Učebnago Okrugа [Карский Евфимий. 1903a. *Бѣлоруссы. Том I. Введение въ изучение языка и народной словесности съ приложениемъ двухъ карт*. Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа].
- Karskij Evfimij. 1903b. *Ėtnografičeskaâ karta бѣлорусскаго племени. Бѣлорусские говоры*. V: Karskij Evfimij. *Бѣлоруссы. Том I. Введение в изучение языка и народной словесности s" priloženiem dvuh" kart*. Varšava: Tipografiâ Varšavskago Učebnago Okrugа [Карский Евфимий. 1903b. *Этнографическая карта бѣлорусскаго племени. Бѣлорусские говоры*. В: Карский Евфимий. *Бѣлоруссы. Том I. Введение въ изучение языка и народной словесности съ приложениемъ двухъ карт*. Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа].
- Karskij Evfimij. 1905. *Otčet o poezdke v Belorussii v tečenie letnih mesâcev 1903 goda*. «Izvestiâ Russkago geografičeskago obšestva», T. XLI, vyp. IV: 705–736 [Карский Евфимий. 1905. *Отчет о поездке в Белоруссию в течение летних месяцев 1903 года*. «Известия Русскаго географическаго общества», T. XLI, вып. IV: 705–736].
- Karskij Evfimij F. 1924. *Russkaâ dialektologijâ*. Leningrad: Knigoizdatel'stvo Seâtel' E.V. Vysockogo [Карский Евфимий Ф. 1924. *Русская диалектология*. Ленинград: Книгоиздательство Сеятель Е.В. Высоцкого].
- Karskij Evfimij F. 1962a. *Otčet o poezdke v Belorussii v tečenie letnih mesâcev 1903 g.* (412–434). V: Karskij Evfimij F. *Trudy po belorusskomu i drugim slavânskîm âzykam*. otv. red. V.I. Borkovskij. Moskva: Akad. nauk BSSR, In-t âzykoznanijâ im. Ākuba Kolasa [Карский Евфимий Ф. 1962a. *Отчет о поездке в Белоруссию в течение летних месяцев 1903 г.* (412–434). В: Карский Евфимий Ф. *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. отв. ред. В.И. Борковский. Москва: Акад. наук БССР, Ин-т языкознания им. Якуба Коласа].
- Karskij Evfimij F. 1962b. *K voprosu o granice belorusskîh govorov. Po povodu stat'i akad. A.I. Sobolevskogo: «O russkîh govorah voobše i belorusskîh govorah v častnosti»* (435–440). V: Karskij Evfimij F. *Trudy po belorusskomu i drugim slavânskîm âzykam*. Otv. red. V.I. Borkovskij. Moskva: Akad. nauk BSSR, In-t âzykoznanijâ im. Ākuba Kolasa [Карский Евфимий Ф. 1962b. *К вопросу о границе белорусских говоров. По поводу статьи акад. А.И. Соболевского: «О русских говорах вообще и белорусских говорах в частности»* (435–440). В: Карский Евфимий Ф. *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. отв. ред. В.И. Борковский. Москва: Акад. наук БССР, Ин-т языкознания им. Якуба Коласа].
- Karskij Evfimij F. 1962c. *K voprosu o rozgraničenii russkîh narečij* (405–411). V: Karskij Evfimij F. *Trudy po belorusskomu i drugim slavânskîm âzykam*. otv. red. V.I. Borkovskij. Moskva: Akad. nauk BSSR, In-t âzykoznanijâ im. Ākuba Kolasa [Карский Евфимий Ф. 1962c. *К вопросу о розграничении русских наречий* (405–411). В: Карский Евфимий Ф. *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. отв. ред. В.И. Борковский. Москва: Акад. наук БССР, Ин-т языкознания им. Якуба Коласа].
- Karskij Evfimij F. 2006. *Belorusy*. Том 1: *Vvedenie v izučenie âzyka i narodnoj slovesnosti*. Minsk: Belaruskaâ Ėncyklapedyâ [Карский Евфимий Ф. 2006. *Белорусы*. Том 1: *Введение в изучение языка и народной словесности*. Минск: Беларуская Энцыклапедыя].

- Karta belaruskaj narodnaj rěspubliki*. 1919. Berlin: Tipografiâ Vil'gel'ma Gartmana v" Berlinŭ [*Карта беларускай народнай рэспублікі*. 1919. Берлін: Типографія Вильгельма Гартмана вь Берлинŭ].
- LABNH 1993–1998: *Leksičny atlas belaruskix narodnyx havorak u pjaci tamax*. T. 1–5. 1993–1998. Minsk: Instytut Movaznaŭstva imja Jakuba Kolasa, Akadèmija navuk Belarusi [ЛЭБНГ 1993–1998: *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*. 1993–1998. Т. 1–5. Мінск: Інстытут Мовазнаўства імя Якуба Коласа, Акадэмія навук Беларусі].
- LH 1968: *Linhvistyčnaja heahrafija i hrupojka belaruskix havorak*. 1968. Pad rėd. R.I. Avanesava, K.K. Atraxoviča, Ju.F. Mackevič. Minsk: Vydavectva "Navuka i tėchnika" (ksiąžka) [ЛГ 1968: *Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак*. 1968. Пад рэд. Р.І. Аванесавы, К.К. Атраховічы, Ю.Ф. Мацкевічы. Мінск: Выдавецтва "Навука і тэхніка" (ksiąžka)].
- LH 1969: *Linhvistyčnaja heahrafija i hrupojka belaruskix havorak*. 1969. Pad rėd. R.I. Avanesava, K.K. Atraxoviča, Ju.F. Mackevič. Minsk: Vydavectva "Navuka i tėchnika" (atlas) [ЛГ 1969: *Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак*. 1969. Пад рэд. Р.І. Аванесавы, К.К. Атраховічы, Ю.Ф. Мацкевічы. Мінск: Выдавецтва "Навука і тэхніка" (atlas)].
- Laumane Benita. 1977. *Leksičeskij material dialektologičeskogo atlasa latyškogo āzyka, otryažaišij latyško-russko-belorussko-pol'skie kontakty*. V: *Kontakty latyškogo āzyka. Riga: Zinatne* [Лаумане Бенита. 1977. *Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты*. В: *Контакты латышского языка*. Рига: Зинатне].
- Mixaljuk Darota. 2017. *Karta Belaruskaj Narodnaj Rěspubliki 1919 hoda Mitravana Doŭnar-Zapol'skaĭa* [Міхалюк Дарота. 2017. *Карта Беларускай Народнай Рэспублікі 1919 года Мітрафана Доўнар-Запольскага*] [online] [data publikacji: 14.10.2017; data dostępu: 27.05.2024].
- Ostrówka Małgorzata. 2005. *Próba ustalenia miejsca „mowy prostej” w systemie komunikacji językowej łotewskich Polaków. Z badań w Łatgalii*. „Acta Baltico-Slavica” 29: 195–211.
- Smułkova Elżbieta. 2002a. *Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym*. W: E. Smułkova. *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkova Elżbieta. 2002b. *Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: „gwary przejściowe” – „gwary mieszane”*. W: E. Smułkova. *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- SPZB 1979–1986: *Słoŭnik havorak paŭnočna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča*. 1979–1986. Pad rėd. Ju.F. Mackevič. Minsk: "Navuka i Tėchnika" [СПЗБ 1979–1986: *Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*. 1979–1986. Пад рэд. Ю.Ф. Мацкевічы. Мінск: "Навука і Тэхніка"].
- Stankievič Jan. 2010. *Kryŭja-Bielaruś u minulasci*. Viłnia-Bielastok: Instytut bielarusistyki, Bielaruskaje historyčnaje tavarystva [Станкевіч Ян. 2010. *Крыўя-Беларусь у мінуласці*. Вільня-Беласток: Інстытут беларусістыкі, Беларускае гістарычнае таварыства].
- Stankevič Jan. 1952. *Ėtnohrafičnyja j historyčnyja terytoryj j hranicy Belarusi*. „Veda” № 9–10 (14–15): 257–279 [Станкевіч Ян. 1952. *Этнографічныя й гістарычныя тэрыторыі й граніцы Беларусі*. „Вєда” № 9–10 (14–15): 257–279].
- Šuplinska Ilga, Lazdiņa Sanita (ed). *Valodas austrumlatvijā: pētījumi dati un rezultāti*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- TriMCO project [online] <https://www.trimco.uni-mainz.de/> [dostęp 27.05.2024].
- Wexler Paul. 1977. *A historical phonology of the Belorussian language*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

STRESZCZENIE: W artykule przedstawiony został areał funkcjonowania gwar białoruskich na pograniczu białorusko-łotewskim w świetle badań lingwistów. Przeanalizowane zostały wybrane publikacje, poczynając od połowy XIX wieku, teksty z okresu międzywojennego, lat powojennych czasów ZSRR, jak i wydrukowane w ostatnim czasie po rozpadzie Związku Sowieckiego. Przeanalizowane zostały publikacje białoruskich, łotewskich i polskich badaczy. Podejście do zagadnienia zasięgu granic występowania gwar zmieniało się w zależności od czasu powstania publikacji, w zależności od przyjętych metodologii, rozumienia terminów (np. gwary przejściowe vs gwary mieszane), rozwoju geografii lingwistycznej, procesów rusyfikacyjnych oraz czynników polityczno-ideologicznych. Zagadnienie zasięgu gwar białoruskich na pograniczu białorusko-łotewskim jak do tej pory nie było obiektem szczegółowej analizy. Nowym elementem jest krytyczne podejście do niektórych dawniejszych prac naukowych, które nierzadko prowadzone były pod wpływem nacisków polityczno-ideologicznych.

SŁOWA KLUCZOWE: dialektologia, dialekty białoruskie, dialekty rosyjskie, białorusko-łotewskie pogranicze językowe, gwary przejściowe, ideologia.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле прадстаўлены арэал функцыянавання беларускіх гаворак на беларуска-латвійскім памежжы ў святле лінгвістычных даследаванняў. Прааналізаваны выбраныя публікацыі, якія ахопліваюць перыяд ад другой паловы XIX ст., тэксты міжваеннага часу і пасляваеннага перыяду Саветаў Саюза і надрукаваны пасля распаду СССР. Для аналізу выбраны публікацыі беларускіх, латвійскіх і польскіх даследчыкаў. Падыход да праблемы моўнага памежжа змяняўся храналагічна, у залежнасці ад прынятых метадалогій, разумення тэрмінаў “пераходныя / змешаныя гаворкі”, развіцця лінгвістычнай геаграфіі, працэсу русіфікацыі і палітычна-ідэалагічных фактараў. Пытанне арэалу распаўсюджвання беларускіх гаворак на беларуска-латвійска-расійскім памежжы дагэтуль не было аб'ектам падрабязнага аналізу. Новым элементам з'яўляецца таксама крытычны падыход да некаторых даўнейшых даследаванняў, якія вяліся нярэдка пад уплывам палітычна-ідэалагічнага ціску.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВА: дыялекталогія, беларускія дыялекты, рускія дыялекты, беларуска-латвійскае моўнае памежжа, пераходныя гаворкі, ідэалогія.

Data przesłania artykułu: 20.08.2024

Data akceptacji artykułu: 10.09.2024

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Mirosław Jankowiak – Czechi, Akademia Nauk Republiki Czeskiej, Instytut Słowiański; dr hab. nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa; specjalność naukowa: językoznawstwo, zainteresowania naukowe: język białoruski, dialektologia białoruska, język Białorusinów poza granicami Białorusi, pogranicze bałtycko-słowiańskie, polszczyzna północnokresowa.

Adres: Slovanský ústav Akademie věd České republiky, Valentinská 1, 11000 Praha 1, Czechi.

Wybrane publikacje (2023–2024):

1. Jankowiak Mirosław. 2023. *Edward Piotrowicz Cynhiel – białoruski działacz społeczno-oświatowy w Łatgalii (235–242)*. W: *Odkrywając Białoruś... 65-lecie białorutenistyki na Uniwersytecie Warszawskim* (ed. R. Kaleta). Warszawa.
2. Jankowiak Mirosław. 2023. *Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część I: pogranicze białorusko-rosyjskie*. „Acta Albaruthenica” 23: 31–61.
3. Jankowiak Mirosław. 2023. *„Samogon to nie wódka” – o roli alkoholu w tradycyjnej kulturze Białorusinów i Polaków południowo-wschodniej Łotwy (185–202)*. W: *Sztuczne rajy. Upojenia kulturą – upojenia w kulturze. Przypadek słowiański*, red. nauk. A. Gawarecka, I. Lis-Wielgosz, R. Śliwka. Poznań.
4. Jankowiak Mirosław. 2023. *Šiuolaikinės baltarusių šnektos Lietuvoje. Pirmasis tomas: Varėnos rajonas = Współczesne gwary białoruskie na Litwie. Tom pierwszy: Rejon orański*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
5. Янковяк Міраслаў. 2023. *„На чужыне. Літэратурна-грамадзянскі штомесячнік” – першы часопіс беларусаў міжваеннай Латвіі (53–63)*. «Латышы и белорусы. Вместе сквозь века». Вып. 12. Прага.